

УДК 883.3 (09)
ББК 83.3 (4 Укр)

**Герой Уласа Самчука – «Alter idem» автора (за трилогією
Уласа Самчука «OST»)**

Стаття присвячена вивченню національної свідомості щодо характеру національно активного героя в спектрі національної ідентичності. Увагу сфокусовано на світоглядній орієнтації головного героя Івана Мороза в трилогії «OST».

Ключові слова: національна свідомість, герой-українець, художнє втілення, alter idem.

Iryna Komnyarska. Ulas Samchuk's hero – author's «Alter idem»(on the material of Ulas Samchuk's trilogy «OST»).

The article is devoted to the study of the national consciousness of the character of the national hero in the sphere of the national identity. It is focused on the outlooking point of view of the main hero Ivan Moroz in the trilogy “OST”.

Key words: national consciousness, Ukrainian hero, aesthetic embodiment, alter idem.

Поняття «національна свідомість» – одне з найбільш дискусійних питань сучасного вітчизняного філософського дискурсу. Дослідженню національної свідомості присвячено цілий спектр наукових праць. Методологічною їх основою стали праці К. Юнга, Е. Ренана, Г. Тарда, Е. Сміта та ін. Базовими, з позиції розкриття сутності національної свідомості є дослідження К. Юнга. Він розвинув уявлення про існування у психіці людини поряд з індивідуальним несвідомим глибинного шару, зміст якого становлять загальнолюдські праобрази. К. Юнг вважав, що саме феномен архетипу визначає творчий характер несвідомого, що зберігає енергію національної спільноти, спрямовуючи її на саморефлексію, самоопанування і самоствердження [Юнг 1994: 8]. Окремі аспекти розвитку української національної свідомості (філософські, історичні, політологічні, соціально-психологічні) відображені у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема В. Андрущенко, В. Антоненка, А. Бичко, В. Буцєвицького,

Е. Вільсона, Е. Гелнера, Г.Грабовича, Оксани Забужко, Е. Сміта, В. Храмової, М. Кеннеді, М. Шульги, Р. Шпорлюка, І. Кресіної та ін.

Загальновідомо, що свідомість – вищий рівень відображення, духовного освоєння об'єктивних властивостей предметів і явищ довкілля та внутрішнього світу, притаманний лише людині. Автори літературної енциклопедії стверджують, що емпірично свідомість постає як мінливі чуттєві та розумові образи, що виникають перед індивідом у його внутрішньому досвіді і передують практичній діяльності. Свідомість як універсальна модель людського світогляду відображена передусім у мові. Вона постає як індивідуальна особливість, притаманна кожній особистості. Свідомість є предметом вивчення багатьох наук, в тому числі й літературознавства. Визначено, що твори давнього письменства і фольклор є документом людської свідомості та несвідомості. Окреслення свідомості в античну добу полягало в опосередкованому зображенні через вчинки. У добу середньовіччя змальовані глибокі сердечні переживання людини, що суперечили етикетним нормам часу. У письменстві Ренесансу свідомість постала як арена боротьби мотивів, умонастроїв, імпульсів людини, пов'язаних із формуванням і розвитком концепції антропоцентризму, що визначало зародження внутрішнього світу людини. Він був розвинений у творчості Ж.Ж. Руссо. Сентименталісти, романтики, реалісти, частково модерністи поглибили вивчення внутрішнього світу [Ковалів 2007: 370 – 371].

У художній практиці класицизму, Просвітництва, реалізму свідомість абсолютизувалася у світоглядну модель картезіанства [Ковалів 2007: 370 – 371]. Картезіанство – напрям у філософії і природознавстві XVII – XVIII століть, теоретичною основою якого було вчення французького філософа Рене Декарта (латинізоване ім'я – Картезіус), що визначає раціоналізм у теорії пізнання. Цікавою в даному плані є філософська думка Уласа Самчука, яка виокремлює свідомий фактор літератора ХХ ст., презентована у концепції «Велика література»: «наш час, як ніколи, вимагає від нас повної і всебічної свідомості, що такі справи як справи культури чи зокрема справи літератури – це речі першорядної ваги, це те слово, що його у свій час ставив нам насторожі наш найбільший учитель Шевченко» [Мистецький Український Рух 1946: 39].

Водночас теоретичне осмислення науки про цінності, їх генезу та структуру, співвідношення з фактами, оцінками, пізнанням відбувалося у XVIII столітті на підставі критичного перегляду традиційної етики та під впливом поглядів І.Канта. До проблем аксіології зверталися багато мислителів – Ф.Ніцше, М.Вебер, В.Дільтей та ін. Це, можливо, було орієнтиром для Уласа Самчука, оскільки «література Німеччини і Франції, особливо їх класичного періоду, були для мене невичерпальними джерелами думки, стилю і форми», а філософи класичної школи (Ф.Ніцше, Г.Гегель, А.Шопенгауер, О.Шпенглер) за твердженням письменника, були «фактично моїми наставниками думання» [Самчук 2006: 7].

Теоретичною базою дослідження нам слугують праці Романа Гром'яка. В українському літературознавстві проблема аксіології висвітлювалась у працях В.Василенка («Цінність і оцінка», 1964), Р. Гром'яка («Естетика і критика», 1975) та ін. Особливу увагу заслуговує дослідження Р. Гром'яка «Орієнтації. Розмисли. Дискурси, 2007», в якому виокремлено естетику Тараса Шевченка та феноменологію естетики Івана Франка. На думку О. Галича, прекрасне – самоцінне, самодостатнє – вільно обіймає сфери дійсного і можливого, становить органічну цілісність і щонайтісніше пов'язане з «буттям почуттєво-розумної істоти» [Гром'як 2007: 44]. Доречним коментарем такого висновку, на нашу думку, є сентенції Уласа Самчука про природну сутність людини: «Чути природу – це значить чути її складну, многогранну, з її усіма вимірами істотність. Це значить не бути тільки її зовнішнім спостерігачем, а це значить вникати у глибинні її сховища, щоб там знайти і вивчити її найбільші скарби» [Мистецький Український Рух 1946: 44].

Дефініції національної свідомості людини щодо характеру національно активного героя в спектрі національної ідентичності Уласом Самчуком репрезентуються цілісністю літературних творів митця. На нашу думку, найвлучніше саме такий герой як його „alter idem” представлений у трилогії «OST». Вона вважається найоб'ємніша та найпанорамніша літературна праця письменника, якій він віддав близько чотирьох десятків років. Трилогія «OST» – логічне продовження «Волині», має глибоке літературно-філософське підґрунтя. Улас Самчук у трилогії «OST» показує

ідейні протиріччя, вказуючи на великі зміни, які сталися між людьми внаслідок революції і боротьби за відродження української держави.

Письменник намагається розв'язати проблему існування героя-українця, художньо запрограмувавши аналіз світу в романі, в якому живуть його герої. Все це свідчить про філософський, концептуальний елемент образного мислення У. Самчука. Роман «OST» варто віднести до інтелектуального реалізму (І.Руснак).

У кожному із трьох томів «OST» відтворена частина української історії ХХ віку. Перша частина – «Морозів хутір» (1948) – вибух революції 1917 року, яка повільно приходить на хутір. Письменник представляє впорядковане, заможне життя українських селян. Автор у контраст ставить руйнуючу силу революції та мирне життя на хуторі, в якому гине головний герой – Григор Мороз. «Його спалили живим. Наша-таки голота. Просто вкинули в огонь нашої хати...» [Самчук 2006: 110] – через багато років із великим сумом оповідав син Іван. Григор Мороз (батько Івана) – господар землі, батько, який «вивів у люди дітей». Філософія селянина дуже проста: «у государстві первою кліткою є сім'я» [Самчук 2006: 285]. Для Григора хліб – це святість і душа: «хліб росте не тільки на полі, а і в душі, що знайти хліб – це наперед знайти свою душу» [Самчук 2005: 343].

У художньому просторі першого тому відбувається поступове утвердження України як держави, як культурно-історичної цілісності. Основним мотивом першої частини є формування нового типу української людини під час наростання революційної бурі та її руйнівна роль в страшних обставинах часу. На думку І.Руснак «OST» У. Самчука можна вважати «новаторським твором», а Ю. Мариненко вважає його україноцентричним. Письменник моделює українську людину під впливом філософії екзистенціалізму, у неспокійному просторі, що визначено митцем як безконечний лабіринт. Він починається з першого роману і закінчується в третьому: темний підвал, в'язниця, камера, торттури, сибірські табори, Бухенвальд. Цими нетрями проходить Іван Мороз – національно свідомий українець, шукач правди і справедливості, як і багато його співвітчизників. Йому досить складно вирватися з них, а якщо і спробував, то знову ж опинявся в іншому. Внаслідок чого, як стверджує І. Руснак

відбувається «руйнація самої людини, її тожсамості й цілісності» [Самчук 2009: 18]. Однак українська людина, герой твору У. Самчука виявляє ґрунтовне, хутірське, ментальне прагнення до духовних первнів, яке, на нашу думку, є специфічною рисою української світоглядно-філософської ментальності, внутрішнього емоційно-почуттєвого світу українця. В ньому панує жагучий поклик «серця» – у зв'язку з цим говорять про кордоцентризм української ментальності (П. Юркевич). Останнє акумулює в собі історично напрацьовану здатність ціннісних орієнтацій, які художньо виражені письменником як абсолютні (загальнолюдські), що засвідчує національно свідомого героя.

Іван Мороз – фундаментальна літературна постать, яка проходить через усю трилогію: від його юності до глибокої старості. Він – офіцер, полонений, господарник, селянин, керівник радгоспу та ін. Це серединний тип українця ХХ ст. У нього можливо не чіткий глибинний виражений світогляд, який був у його предків з ХVІІ ст. Можливо, він нащадок сотників чи полковників козацького війська із Канівщини? Одну із найкращих рис героя-українця, героя-господарника письменник виокремлює під час перебування на хуторі батька: «Земля є те найважливіше, що може мати людина. На землі стій твердо обома ногами. Вона тебе не зрадить. Не бійся. Не зрадь тільки ти її. Так казав колись батько, але Іван, сам здоров, знає ці заповіді землі» [Самчук 2005: 89]. Це погляд-ставлення героя до власності землі. Відповідь на питання політики часу Іван шукає у своїх пракоренях-архетипах селянина: «Ідеї – туман. Револуція – туман. Рано є – ввечері нема. Це вітер, настрій і роса. А земля – земля, і вона всмоктує в себе. Вона тягне з людини краплю по краплі піт і кров, а за те дає життя» [Самчук 2005: 97]. Іван Мороз – це герой в якого яскраво виражені загальнолюдські цінності: працьовитість, шляхетність, прагнення краси, добро, любов до землі та ін.

За художнім переконанням У.Самчука, Іван Мороз сповнений антеїстичними знаннями віталістичних прагнень і здатності вижити за будь-яких умов. Така особливість характеру персонажа, зумовлена його вихованням, способом мислення та світоглядними орієнтаціями, а також комплексом стійких психічних властивостей, які в сумі творять характер національно активного героя прози У. Самчука.

У другому томі «Темнота» (1957), з одного боку, письменник показав революцію 1917 року, а з другого – психологічного. Внаслідок цих подій висміюється поява нової форми державного співжиття на руїнах Російської імперії, що називалася ССРСР. Це доба свавілля і терору. Увага письменника звернена на роль і місце героїв-українців в страшних обставинах часу. Хуторяни Морози інтегруються в нову соціалістичну систему. Вчорашній український куркуль Іван Мороз стає директором радгоспу, пізніше його «посилають» на будівництво залізниці Котлас-Воркута. Адже куркулі скрізь потрібні, бо «революціонери» вміють тільки руйнувати. Образи героїв письменник вирішує на рівні «мерзенного сміття» достойного тільки одного – знищення, а не під кутом зору життєвої колізії людини міцної тілом і духом, обдарованої, яка повинна себе реалізувати. Романіст порушує проблему збереження духовності людини. Серед героїв у романі постає другий з Морозів Андрій – найсвідоміший син, в подальшому відомий радянський письменник. Соціальне пристосуванство персонажів поєднується з національною подібністю врешті-решт перекачування міцної біомаси в іншу національну структуру. Такий мотив в романі Улас Самчук трактує як потворність та загрозовість історичного буття.

Третій том «Втеча від себе» (1982) протиставляє Морозам позитивного українського інтелігента Нестора Сидорука. Цей «добродій у сірому плащі», «людина старшого віку, сивастого волосся, масивна, вольова постать» [Самчук 2006: 8], голова Українського Допомогового Комітету. Це «людина, яка хоче і може», прикладає всіх зусиль для того, щоб допомогти своїм землякам на чужині. Не одного він рятує в час насильницької репатріації після розгрому гітлерівської Німеччини в 1945 році. Допомога земляку-українцю – найвища загальнолюдська цінність героя. Образ Нестора – концептуально важлива постать, уведена Самчуком не випадково. В ньому впізнається сам письменник.

Художнє втілення Уласом Самчуком національно свідомої людини, а відтак героя-українця проходить наскрізним мотивом через весь твір. Письменник для створення такого героя «укорінюється», на нашу думку, в образ його, зумовлений оточенням, наділений комплексом стійких психічних властивостей, що становлять тип поведінки особистості, а також в риси

української світоглядно-філософської ментальності: глибоко особистісний зміст людського існування, прагматичний підхід до тлумачення реальності, який утверджує гармонійне розмаїття буття (два світи, минуле-теперішнє, хутір-місто, схід-захід, Україна-Європа,): «Тисяча літ грандіозного будування. Ми йдемо до Америки не тільки по преріях Сибіру, а і по собках Алеутів... Ми пробираємось в Індію, і тільки сліпі не бачать, що там уже падає тінь нашої державності... Я можу рівняти з нами хіба британців. Більше нікого... От цим самим мені цікаво бути у нас» [Самчук 2005: 108] – це думки Івана Мороза.

Пропонуємо авторську портретну характеристику одного із героїв трилогії «OST». Спостерігаємо фігуру, одяг, манеру поведінки героя в різних життєвих ситуаціях. Наприклад, Іван Мороз після звільнення американцями концтабору Бухенвальд: «високий, похилий, посивілий, багато днів не голений, без ніяких речей, у смугастій одежині» [Самчук 2009: 101]; через кілька днів під час зустрічі Івана із Нестором Сидорук: «дебелий, старшого віку, свіжоголений і стрижений, з худим, витягнутим лицем, у пасмужистому одязі чоловічесько не дуже привітливого виразу» [Самчук 2009: 106]; несподівана зустріч брата і сестри через чверть століття: «такий, як і був, а пізнати годі, по ньому пройшли колонами роки, їх чоботи залишили сліди, він стоптаний, затоптаний, міцний кістяк, обтягнутий твердою обволокою, на двох міцних підпорах» [Самчук 2009: 119]. Улас Самчук змалював зовнішній вигляд літературного героя у конкретній ситуації, окреслив психічний стан героя, його переживання та почуття. Письменник за допомогою таких означень *високий-чоловічесько-міцний кістяк* на протязі двадцяти сторінок роману «Втеча від себе» розкрив внутрішній світ героя-українця на чужині в різних ситуаціях.

Українська людина, герой-українець, за У.Самчуком, намагається визволитися від жорстокого руйнування тоталітарних систем: радянської системи та німецького нацизму, при цьому зберегти родинну, моральну, релігійну сутність людини. Вихід українця за межі національного простору не визначається Уласом Самчуком як «втеча від себе», а як історична необхідність самозбереження людини, особистості для повернення та здійснення своєї національної місії.

Таким чином, як ми бачимо, томи трилогії «OST» – це твори глибокого естетично-мистецького та ідейно-філософського напрямку. Художня рефлексія національної ідентичності героя прози Уласа Самчука містить розлогі міркування про процеси творення національної свідомості щодо характеру національно активного героя-українця, посилення на думки видатних філософів свого часу. Зауважимо, що герой Уласа Самчука не тільки такий, як його творець, але і самоцінний та самодостатній, самоідентифікований, що є авторською морально-естетичною концепцією існування героя українця.

Оскільки будь-який етап історико-літературного процесу може бути актуалізованим як база подальших філософсько-естетичних пошуків, то цілком закономірно, що і літературна спадщина Уласа Самчука потребує більшої уваги. Це зокрема стосується літературознавчих студій, що вимагають ґрунтовнішого вивчення художнього слова представників українського зарубіжжя.

Література: *Гром'як 2007*: Гром'як Р.Т. Орієнтації. Розмисли. Дискурси. 1997-2007 / Р.Т. Гром'як. – Тернопіль: Джура, 2007 – 368 с.; Літературознавча енциклопедія: У 2 т [авт.-уклад. Ю.І.Ковалів]. – Київ: ВЦ «Академія», 2007. –Т.2.– 624 с. Мистецький Український Рух / [збірник літературно-мистецької проблематики]. – Мюнхен – Карльфельд, 1946. – Збірник I. – 109 с.; *Самчук*: Самчук У. Дещо про себе // ВРФТ ІЛ. – Ф.195. – Од.зб.70. – Арк.4.; *Самчук 2006*: Самчук Улас. OST : [трилогія]. Втеча від себе. / У. Самчук .– Тернопіль: Джура, 2006. – Том 3. – 412 с.; *Самчук 2009*: Самчук Улас. Кулак. Месники. Віднайдений рай: [роман, оповідання, новели] / У. Самчук. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009.– 488 с.; *Самчук 2005*: Самчук Улас. OST: [трилогія]. Морозів хутір. / У.Самчук. – Тернопіль: Джура, 2005. – Том 1. – 452 с.; *Юнг 1994*: Юнг Карл Г. Аналитическая философия / Юнг Карл Г – СПб., 1994. – С.55.

И.Н . Коминьярская. Герой Уласа Самчука – «Alter idem» автора (за трилогією Уласа Самчука «OST»).

Статья посвящена изучению национального сознания о характере национально активного героя в ракурсе национальной идентичности. Внимание обращено на мировоззрение главного героя Ивана Мороза в трилогии «OST».

Ключевые слова: *национальное сознание, герой-украинец, художественное воплощение, alter idem*